J. Ras

Lange consonanten in enige Indonesische talen - Dubbel geschreven mediale consonanten

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 124 (1968), no: 4, Leiden, 521-541

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

LANGE CONSONANTEN IN ENIGE INDONESISCHE TALEN

DUBBEL GESCHREVEN MEDIALE CONSONANTEN¹

1. *Bestaande opvattingen omtrent dubbele consonanten na pĕpĕt (ĕ). De schrijfwijzen pattum voor modern pĕtum, b.s.s.r voor bĕsar, etc.*

In 1889 stelde H. Kern, schrijvend over opeenvolging van consonanten in het Oudjavaans, vast:² „Het verdubbelen van medeklinkers, behalve in ontleende woorden, of in nabootsing der Indische spelling als bij voorbeeld in 't boven vermeld *ārppat*, wordt in de meeste, vooral dichtelijke, geschriften gaarne vermeden; in andere wordt verdubbeling gebezigd ter aanduiding eener bijzondere uitspraak van den voorafgaanden klinker; in weêr andere worden sluitmedeklinkers verdubbeld vóór bepaalde suffixen als *-an* en *-akĕn*, geheel op Nieuwjavaansche wijze.” En, één bladzijde verder in hetzelfde artikel: „In sommige stukken dient verdubbeling van eenen medeklinker als middel ter aanduiding van den pĕpĕtklank.”

Deze zienswijze van Kern werd gedeeld door Poerbatjaraka. In zijn artikel over de pĕpĕt³ stelt hij vast dat de Indonesiërs, gebruik makend van een Indisch alfabet:

- a) in het geheel niet aangaven dat een woord de pĕpĕtklank bevatte, dus *pamagat* spelden voor *pamĕgĕt*; dan wel:
- b) de aanwezigheid van een pĕpĕt aangaven door een consonantcluster te spellen inplaats van twee consonanten gescheiden door pĕpĕt, b.v. *blah* inplaats van *bĕlah*, *wehakna* inplaats van *wehakĕna*, *dĕnan* inplaats van *dĕnan*; ofwel:

¹ Met de term „mediale consonant” wordt hier aangeduid de C₂ in een woord van het type C₁V C₂V(C₃). Een woord met dubbel geschreven mediale consonant vertoont dus het structuurtype CVC C₁V(C), waarbij de letter (i) fungeert als afkorting voor „identiek”.

² H. Kern, 1889, Regelen van Klankverbinding in 't Oudjavaansch, *BKI* 5e volgrees, deel 4, p. 298.

³ Poerbatjaraka, 1957, Swara ĕ (pepet), *Bahasa dan Budaya* no 3, tahun V, p. 13.

- c) de aanwezigheid van de pēpēt aangaven door de consonant volgend op de pēpēt dubbel te schrijven, b.v. *pattum* inplaats van *pētun*, *panliwattan* inplaats van *panliwētan*, *umadagga* inplaats van *umadēga*, etc.

Blijkbaar was men toch niet bevredigd met dit derde gebrekkige middel, zo vervolgt Poerbatjaraka, vooral omdat het onmogelijk was om hiermede een pēpēt in slotsyllabe weer te geven. En zo gingen de Javanen ertoe over om een variant van het vocaalteken voor de *i*, de zogenaamde *wulu pēpēt* of het dichte *i*-teken, te gebruiken om de pēpēt aan te geven. Dit teken bestond uit een kringetje met een kruisje erin — later, in de Madjapahitse tijd, een kringetje met twee stippen erin — geplaatst boven de *aksara*.⁴ Deze schrijfwijze zou in de 9e eeuw in gebruik gekomen zijn. Ondanks het feit dat men aldus over een effectieve methode beschikte om de pēpēt aan te geven, zo gaat Poerbatjaraka voort, bleef het dubbel schrijven van de consonant volgend op een pēpēt (dus de schrijfwijze *pattum* inplaats van *pētun*) nog lang in gebruik. Op het eiland Madoera handhaafde het zich zelfs tot op de huidige dag, terwijl het vandaar blijkbaar werd overgenomen door de Boeginezen van Zuid Celebes. Aldus Poerbatjaraka.

Ook latere auteurs hebben zich bij deze zienswijze aangesloten. Teuku Iskandar schrijft in zijn inleiding op de Hikajat Atjeh: ⁵ „De spelling van de pēpēt (ē) vertoont dezelfde eigenaardigheden als in andere oude handschriften, met dien verstande dat in verreweg de meeste gevallen geen speciale aanduiding voor deze vocaal gebruikt wordt. In een aantal gevallen vindt men echter een *fathah* waar wij traditioneel *ē* spellen: *baralahan* voor *bēralahan*, *sabau* voor *sēbau*, *kakayaan* voor *kēkayaan*, *mandurum* voor *mēndērum*. In een aantal van deze gevallen kan men aan meer dan een verschil in spelling denken, vooral omdat een enkele maal ook een *alif* gespeld wordt waar standaard-Maleis een *ē* heeft: *sam.s* voor *sēmas*, *jamu* voor *jēmu*, *saty.* voor *sētia*. Daarnaast wordt ook in deze tekst af en toe de op een *ē* volgende consonant verdubbeld door een *tashdid*, het verdubbelingsteken, gelijk dat in vele oude handschriften het geval is. Een aantal voorbeelden is: *b.ss.r*, *bēsar*, *b.r.k.rr.t*, *bērkērat*, *s.rr.*, *sēri*, *s.tty.*, *sētia*, *m.m.rr.*, *mēmēri*, *s.t.ll.h*, *sētēlah*, *t.ll.q*, *tēlu*, *d.ny.n*, *dēnan*, *b.dd.l*, *bēdūl*, *b.l.ddu*, *bēlēdu*... Poerbatjaraka heeft er onlangs op gewezen dat verdubbeling van een consonant om een voorafgaande pēpēt uit te drukken al een pre-moslims

⁴ Een *aksara* is een Javaans letterteken. Zonder toevoegingstekens representeert een *aksara* altijd een opeenvolging van consonant + *a*.

⁵ T. Iskandar, 1958, *De Hikajat Atjéh*, 's-Gravenhage, p. 10 e.v.

procédé is, gebruikt bij voorbeeld in Oudjavaanse inscripties waar *umadagga* staat voor *umadēga* en ook in Oudmaleise: *pattun* voor *pētun*. Dit is een belangrijk argument voor de continuïteit in de spelling-traditie van het Maleis: deze wijze van spellen van *pēpēt* is blijkbaar door vroege gebruikers van het Arabisch alfabet overgenomen van de spelling van het Maleis met een Indiaas alfabet."

Wat ons, het bovenstaande overziende, treft is de vanzelfsprekendheid waarmee men heeft aangenomen dat het dubbel schrijven van de consonant in de genoemde gevallen louter zou zijn toegepast als middel tot aanduiding van de identiteit van de voorafgaande vocaal — zoals dit ook geschiedt in het modern Nederlandse *takken* tegenover *taken*, *leggen* tegenover *legen*, *doppen* tegenover *dopen*, etc. — ondanks de talrijke indicaties tot het tegendeel voorhanden in het materiaal zelf. Immers, Kern zelf noemt in zijn hierboven geciteerde artikel reeds twee gevallen waarin zo'n verdubbelde consonant niet voorafgegaan wordt door een *pēpēt*, te weten:

1. ontleende woorden; het gaat hier om woorden als *citta*, *uttama*, *Kārttika*, *buddhi*, etc., die in het Sanskrit reeds een dubbele consonant bevatten welke echter niet voorafgegaan wordt door een *pēpēt*;⁶
2. afleidingen waarin de slotconsonant van het basismorfeem verdubbeld wordt vóór met een vocaal aanvangende suffixen; het betreft hier woorden van het type *ucappan* (van *ucap* + *an*), *anuturrakēn* (van *tutur* + *akēn*), *manutussi* (van *utus* + *i*), etc.

Aan Poerbatjaraka's betoog kunnen wij nog twee extra argumenten ontlenen die, voorzover dit het Javaans betreft, pleiten tegen de traditionele zienswijze, te weten:

1. de omstandigheid dat men reeds in de oude tijd twee voortreffelijke methoden had, en regelmatig toepaste, om aan te geven dat een lettergreep de *pēpēt*vocaal bevatte, namelijk:
 - a) het in het geheel niet noteren van een vocaal;
 - b) het plaatsen van de *wulu pēpēt* boven de *aksara*; deze laatste methode is zelfs in gebruik gebleven tot op de huidige dag;

⁶ Opm.: Aan het door Kern geciteerde geval *ārppat* kunnen we voorbijgaan, aangezien het hier in feite het woord *arēppat* betreft (van *rēppat*, vgl. het moderne *rapat*). Wel blijven daarentegen gevallen over als: *karmma*, *warṇṇa*, *mārgga*, *kāryya*, *śīrṇṇa*, e.d., welke de Sanskrit woorden *karma*, *varṇa*, *mārga*, *kārya*, *śīrṇa* representeren.

2. de omstandigheid dat een pĕpĕt in de slotsyllabe van een woord zelfs onmogelijk aangegeven kán worden door het dubbel schrijven van de volgende consonant.⁷

Tenslotte gaat het, voor wat betreft het Maleise materiaal besproken door Teuku Iskandar, toch wel wat ver om te moeten veronderstellen dat één en dezelfde schrijver in één en dezelfde tekst daar waar hij de pĕpĕt aangeeft dit afwisselend doet met:

- a) een *fatha*, traditioneel het vocaalteken voor de *a*;
- b) een *alif*, het gewone symbool voor de *a* in open lettergrepen;
- c) een *tashdīd*, het teken dat in het Arabisch, waaraan de Maleiers dit alfabet ontleenden, zonder uitzondering gebruikt wordt om een in de uitspraak duidelijk waarneembare en fonologisch relevante consonantverlenging te symboliseren.

Wij kunnen ons heel goed voorstellen dat de schrijver met de *fatha* en de *alif* eenvoudig de vocaal *a* beoogde aan te duiden, en wij menen uit Iskandars formulering te mogen opmaken dat hij deze mogelijkheid niet geheel uitsluit. Voorts is het, gezien het gebruik dat men in het Arabisch maakt van de *tashdīd*, op zijn minst onwaarschijnlijk dat een Maleise schrijver vertrouwd met Qur'ān reciet dit schriftteken in zijn eigen taal nu zo maar zou gebruiken om de aanwezigheid van een voorafgaande pĕpĕt aan te duiden.

Gezien het bovenstaande kunnen wij stellen dat het voor het Javaans uitgesloten en voor het Maleis uitermate onwaarschijnlijk is dat het schrijven van een dubbele consonant resp. het noteren van een *tashdīd* ooit gebruikt zou zijn als middel om aan te geven dat die consonant voorafgegaan werd door een pĕpĕt. In aanmerking nemend dat noch het hedendaagse Javaans noch het Maleis geminatie kennen rest ons dan nog om vast te stellen wat dan wel de reden geweest kan zijn van deze bijzondere schrijfwijze.

De eerste die over het probleem waar het hier om gaat publiceerde was H. N. van der Tuuk. Sprekende over het Dairi-Batakse klankstelsel zegt deze geleerde op pagina 33 van zijn *Spraakkunst*:⁸

⁷ Tenzij het volgende woord met een vocaal zou beginnen en men zou verkiezen die vocaal niet aan te geven door middel van een *aksara* [ha]. Wij kunnen hier nog aan toevoegen dat ook in woorden van het type *mĕmpān*, *sĕkti*, *pĕšti*, e.d. toepassing van de veronderstelde methode niet mogelijk is.

⁸ H. N. van der Tuuk, 1864, *Tobasche Spraakkunst*, Amsterdam.

„De *kabērētēn podi*, hoewel een toonloze *ē* mag nooit, zelfs niet vóór de *trillers*, 't verlies van een lettergreep veroorzaken (zoo als b.v. in 't Hoogduitsche *glauben* = *gëlooven*); *tělu* en *pěrá* spreken niet *tlu* en *pra* uit. De opene lettergreep, waar de *ē* zich bevindt, wordt tevens gesloten door den beginner der volgende dubbel te *schrijven*; b.v. *těllu* (*tělu*). Is die beginner een *stompe* vaste medeklinker, zoo wordt de opene lettergreep met een *scherpen* gesloten (de *stompe* zijn nimmer sluiters); b.v. *pědah* (*pědáh*), *běpběre* (*běběré*), *běhge* (*běgé*) enz. Is hij een *j* of een *c*, zoo bezigt men uit gebrek aan een bijzonder teeken voor *c* een *t* ter sluiting der voorafgaande lettergreep; b.v. *lětja* (*lěja*), *sětsedur* (*cěcedur*).”

Wij zien hier dat Van der Tuuk niet spreekt van het verdubbelen van een medeklinker „ter aanduiding eener bijzondere uitspraak van den voorafgaanden klinker”, zoals Kern, en ook niet van „het aangeven van de aanwezigheid van een *pěpět* door de consonant volgend op de *pěpět* dubbel te schrijven”, zoals Poerbatjaraka. Van der Tuuk geeft hier voor het Dairisch aan met welke middelen in het schrift de indruk gewekt wordt dat de lettergreep welke een *pěpět* bevat gesloten zou zijn. En hij vermeldt dan dat dit:

- a) in sommige gevallen geschiedt door verdubbeling van de volgende consonant, terwijl men:
- b) in andere gevallen gebruik maakt van toevoeging van een andere, extra consonant.

Hij voegt hier als opmerking aan toe, en dit is voor ons niet zonder belang: „In sommige Javaansche handschriften zal men een diergelijke spelling (b.v. *pětjah* = *pějah*, enz.) vinden.” Hiermee suggereert hij, terecht, dat het hier om een analoog verschijnsel gaat.

Ofschoon Van der Tuuk dus bepaaldelijk niet stelt dat de mediale consonant, waar het hier om gaat, dubbel geschreven werd als middel om de aanwezigheid van een voorafgaande *pěpět* aan te geven, suggereert hij wél een correlatie tussen het voorkomen van die *pěpět* en de wijze waarop het consonantskelet van de betrokken woorden in het schrift placht te worden weergegeven. Uit de wijze waarop hij de (in zijn boek in het Tobasche letterschrift weergegeven) voorbeelden transcribeert mogen wij echter concluderen dat het hier volgens hem louter een spellingseigenaardigheid betreft, en dat noch die dubbele consonant, noch die *t* voor een *d*, *j* of *c*, of die *p* voor een *b* en die *h* voor een *g* in de betrokken woorden werden gehoord in de gesproken taal van zijn Batakse informanten.

Er is hier dus een duidelijke discrepantie tussen de gesproken taal en de wijze waarop deze in het schrift traditioneel wordt weergegeven. Deze discrepantie bestaat blijkbaar niet alleen in het Dairi-Bataks, doch ook in het Javaans en Maleis, getuige de in het voorafgaande opgenomen citaten van Poerbatjaraka en Teuku Iskandar.

Nu is het zo dat spelling berust op conventie. Deze conventie kan van oude datum zijn en behoeft dus niet noodzakelijkerwijs de hedendaagse uitspraak te reflecteren. In het standaard-Maleis van Malaya bij voorbeeld wordt, overeenkomstig de Johorse uitspraak, in woorden traditioneel geschreven als *těnaga*, *baca*, *bicara* de slot-*a* gerealiseerd als *ě*:. Men zegt dus: *těnágě*:, *bácě*:, *bicárě*:, etc. In woorden als *lebar*, *bandar*, *longar*, etc., daarentegen wordt de slot-*r* niet gerealiseerd, zodat ze in de uitspraak uitgaan op *a*. Er zal echter wel niemand zijn die in ernst wil beweren dat de Maleiers een *a* spellen op het eind van een woord om aan te duiden dat daar een lange *pěpět* wordt gearticuleerd, of dat ze een *r* op het eind van een woord spellen om aan te geven dat dat woord op een *a* uitgaat. Wij weten dat in het Johors Maleis zekere klankverschuivingen zijn opgetreden die de uitgangen van een aantal woorden hebben veranderd. Er is daardoor een discrepantie ontstaan tussen het schriftbeeld, dat traditioneel bepaald is en dat van Johors standpunt bezien duidelijk archaisch is, en de hedendaagse uitspraak.

In talen als b.v. het Frans en het Engels zijn we vertrouwd met de gedachte dat er een grote discrepantie is tussen schriftbeeld en actuele spraak. De archaische spelling wordt hier geaccepteerd als een aanwijzing voor in het verleden opgetreden klankovergangen die door vergelijking met andere talen en met gegevens uit oude bronnen achterhaald kunnen worden. Het ligt voor de hand om ook in het geval van de dubbele consonanten na een *pěpět* in Dairi-Batakse, Javaanse en Maleise handschriften ons af te vragen of het schriftbeeld ook hier wellicht een *vroegere uitspraak* reflecteert, en eens om te zien naar de situatie op dit punt in verwante talen. Dubbele consonanten zijn ook in andere Indonesische talen niet ongewoon. Ze komen niet slechts voor in het Madoerees en Boeginees, reeds genoemd door Poerbatjaraka, doch ook elders zoals b.v. in het Makassaars en Sangirees.

2. *Lange consonanten in het Madoerees. Vocalen in gesloten lettergrepen. Woordaccent.*

Onder verdubbeling van een consonant (geminatie) in het Madoerees

verstaat Kiliaan: „zijn uitspraak èn als sluit- èn als beginletter.”⁹ Deze „verdubbeling” is in het Madoerees fonologisch relevant, getuige het voorkomen van minimaal contrasterende woordparen als: *kanaʔ* (kind) / *kannaʔ* (hierheen), *cocoʔ* (haarspeld) / *coccoʔ* (snavel), *roro* (navraag doen) / *rorro* (afvallen, v. bladeren e.d.), *tokon* (gestolen goed achterhalen) / *tokkon* (afgesneden, afgeknot), *odhut* (opium schuiven) / *oddhut* (uittrekken), *mata* (oog) / *matta* (onrijp), *selëm* (slechts vaag zichtbaar) / *sellëm* (onder water gaan), *bibir* (lip) / *bibbir* (uitspreiden), *rajhã* (koning) / *rajjhã* (welvarend), etc.

Voorts treedt verdubbeling van consonanten in het Madoerees altijd op:

1. tussen pëpët en een willekeurige andere vocaal, b.v.:

<i>ënnëm</i> (zes)	<i>këssap</i> (opgedroogd)	<i>sëmmaʔ</i> (dichtbij)
<i>bëcceʔ</i> (goed)	<i>tëllor</i> (ei)	<i>pëggghãʔ</i> (afgebroken)
<i>bërrãʔ</i> (zwaar)	<i>tëppon</i> (meel)	<i>tëggër</i> (onvervaard)
<i>bëkkas</i> (einde)	<i>tëddhäs</i> (openbarsten)	<i>lëbbi</i> (meer)
<i>këddhãʔ</i> (onrein)	<i>lëjjhur</i> (vloeibaar worden)	<i>këttën</i> (verstijven)
<i>pëttes</i> (visgelei)	<i>këññan</i> (verzadigd)	<i>lëññën</i> (arm);

2. vóór de liquidae *l* en *r*, b.v.:

<i>cakkrok</i> (soort spel)	<i>bisslit</i> (besluit)	<i>lummra</i> (gewoon)
<i>sekkalak</i> (schrijlings)	<i>kappra</i> (algemeen)	<i>abbhrã</i> (overmatig)
<i>cëddhrã</i> (gebrek)	<i>copplak</i> (losgeraakt)	groot)
<i>pottra</i> (zoon)	<i>cëpplas</i> (klets)	<i>sobbhluk</i> (kookpot). ¹⁰
<i>assra</i> (overgeven)	<i>bãjrrã</i> (voorspoedig)	

Opmerkelijk is dat een lange (in het schrift dus dubbele) consonant volgend op een gedetermineerde vocaal in het Madoerees in een aantal gevallen correspondeert met een consonant volgend op een pëpët in verwante talen, b.v.:

⁹ H. N. Kiliaan, 1897, *Madoereesche Spraakkunst*, Batavia, 1e stuk, p. 39 e.v. Bedoeld is „sluitletter” van de voorafgaande lettergreep en „beginletter” van de volgende lettergreep; m.a.w. de syllabegrens zou hier in de CC₁ liggen. Wij zullen in het vervolg, uitgezonderd daar waar wij anderen letterlijk dan wel niet letterlijk citeren, spreken van *dubbele* consonanten wanneer wij aan speltradities refereren, doch van *lange* consonanten wanneer het articulatie-gewoonten betreft.

¹⁰ Behalve wanneer de voorafgaande consonant *ŋ*, *n* of *w* is, b.v. *ŋam/ës* (ontkennen), *tam/ës* (spits), *ënrampas* (konfiskeren), *ënlokae* (verwonden), *kawlä* (ik).

Mad.:	<i>caccaʔ</i>	(drukken m.e. punt)	—	Jav.:	<i>cěcěk</i>	—	Mal.:	<i>cěcaʔ</i>
„	<i>băkkor</i>	(koeren)	—	„	<i>běkur</i>	—	„	—
„	<i>tattaʔ</i>	(kortwieken)	—	„	<i>tětaʔ</i>	—	„	<i>tětaʔ</i>
„	<i>rajjhă</i>	(welvarend)	—	„	<i>rěja</i>	—	„	—
„	<i>sajjhă</i>	(plan, oogmerk)	—	„	<i>sědya/</i>			
					<i>sěja</i>	—	„	<i>sědia</i>
„	<i>ebbhăʔ</i>	(vol)	—	„	<i>kěbaʔ</i>	—	„	—

Soms komen we echter doubletten tegen, b.v.:

Mad.:	<i>kellēm/kěllēm</i>	(zinken)	—	Jav.:	<i>kělēm</i>	—	Mal.:	<i>kělām</i>
„	<i>cellēŋ/cěllēŋ</i>	(zwart)	—	„	<i>cělēŋ</i>	—	„	<i>cělāŋ</i>
„	<i>cellēp/cěllēp</i>	(koud)	—	„	<i>cělēb</i>	—	„	—
„	<i>keppōŋ/kěppōŋ</i>	(omsingelen)	—	„	<i>kěpun</i>	—	„	<i>kěpun</i>
„	<i>taddhă/těddhă</i>	(vragen)	—	„	<i>těda</i>	—	„	—

Uit het bovenstaande blijkt dat het in het Madoerees niet zo maar gaat om een gewoonte om consonanten dubbel te schrijven na pĕpĕt. Het betreft hier een *articulatorisch verschijnsel* dat in de hedendaagse gesproken taal blijkaar functionneert op twee niveaus, t.w.:

- a) distinctief voor de woordidentiteit;
- b) geconditionneerd door de aanwezigheid van een voorafgaande *ě* of een volgende *r* of *l*.

Wij merken verder op dat er in het Madoerees een algemene vaste correlatie bestaat tussen het voorkomen van lange consonanten en de kwaliteit (N.B. dus niet de „identiteit”) van de voorafgaande vocaal: *de lange consonanten worden altijd voorafgegaan door vocaalfonemen of allofonen welke normaliter optreden in gesloten lettergrepen.*

Opvallend is de overeenkomst tussen de Dairi-Batakse speltraditie voor woorden met pĕpĕt zoals beschreven door Van der Tuuk — en door hem reeds vergeleken met die van het Javaans — aan de ene kant en de Madoerese speltraditie op dit punt aan de andere kant. Waar de Dairi-Batakse en Javaanse tradities (en hetzelfde geldt uiteraard voor de Maleise) echter niet meer aansluiten op de hedendaagse fonische realiteit doet de Madoerese dat wĕl. Parallel hiermede loopt een tweede opmerkelijk verschil: waar in het Dairi-Bataks, het Javaans en het Maleis de vóórlaatste lettergreep van een woord wanneer deze een pĕpĕt bevat normaliter *geen accent* krijgt, krijgt hij dat in het Madoerees wĕl. En behalve het gewone woordaccent, dat niet bijzonder

sterk is, kan zo'n gesloten voorlaatste lettergreep met pĕpĕt in het Madoerees bij nadruk een aanzienlijke hoeveelheid lengte toebedeeld krijgen, iets wat in de andere talen evenmin gebruikelijk is.

3. *Lange consonanten in Boeginees en Makassaars.*

Het probleem van Kern.

Ook in het Boeginees en Makassaars komen lange consonanten voor. Matthes merkt in dit verband op: „Dikwerf ook wordt een medeklinker zóó uitgesproken, dat hij zoowel de eene lettergreep sluit, als de andere opent, waardoor het in onze ooren klinkt, alsof de voorafgaande lettergreep door een' medeklinker gesloten ware. Men zoude dus eigenlijk zoo'n medeklinker een weinig boven den regel moeten laten uitsteken, ten teeken, dat hij zoowel tot de voorafgaande als tot de volgende lettergreep behoorde, doch dit zoude natuurlijk zeer misstaan en in een' drukkerij niet weinig moeilijkheid veroorzaken. Ik heb daarom begrepen, dat het bij het schrijven van Boeginesche woorden met Hollandsche letters maar beter was, zulke medeklinkers eenvoudig te verdubbelen of van het Arabische onder den naam *tashdid* bekende verdubbelings-teeken te voorzien.”¹¹

Dit verschijnsel is in beide talen fonologisch relevant, zoals mag blijken uit de volgende voorbeelden van minimaal contrasterende woordparen:

Boeginees: *baka?* (een soort reiger) / *bakka?* (een soort haan), *raka* (zich ergens omheenslingeren) / *rakka* (spoed), *bati?* (afkomst, geslacht) / *batti?* (aap), *toto?* (voorbeschikking) / *totto?* (een soort dwangbuis), *sola* (met) / *solla* (de voeten tegen elkaar wrijven), *cila?* (een soort oogzalf) / *cilla?* (glans), *dapi?* (bereiken) / *dappi?* (nabij), *capa?* (geringschatten) / *cappa?* (uiteinde), *sisi?* (insteken) / *sissi?* (schubben), *sesa* (overschot) / *sesssa* (straf, kwelling).

Makassaars: *baka?* (een soort mand) / *bakka?* (opgroeien), *raka?* (omhelzen) / *rakka?* (kleverig), *kaŋi* (honderdduizend) / *katti* (pond), *paŋ* (vier) / *pattan* (donker, nacht), *paŋ* (dwarshout) / *pallan*

¹¹ B. F. Matthes, 1875, *Boeginesche Spraakkunst*, 's-Gravenhage, p. 10. Zie ook zijn *Makassaarsche Spraakkunst* (1858), p. 8. Vgl. voorts J. Noorduyt (1955, *Een Achttiende-eeuwse Kroniek van Wadjo?*, 's-Gravenhage, p. 10), die, mede op gezag van A. A. Cense, betoogt „dat de geminatie, die phonetisch een verlenging is, tot stand gebracht door een even aanhouden van de klank of bij occlusieven door een even uitstellen van de explosie, phonologisch een verdubbeling is”.

(walgelijk), *talaʔ* (een soort boom) / *tallaʔ* (verstoting), *capi* (rond) / *cappi* (geschonden), *papaʔ* (een soort haan) / *pappaʔ* (afsnijden), *karo* (snel) / *karro* (heiligschennend), *paraŋ* (veld) / *parran* (lijdzaam).

Evenals in het Madoerees treden in het Boeginees lange consonanten *altijd* op tussen *pěpět* en een willekeurige andere vocaal. In het Makassaars, dat geen *pěpět*-fonem bezit, kan hiervan uiteraard geen sprake zijn. Interessant echter is het te constateren hoe daar waar het Boeginees *pěpět* + lange consonant heeft, het Makassaars in vergelijkbare woorden die lange consonant veelal eveneens vertoont, b.v.:

Boeginees:		Makassaars:	Javaans:	Maleis:
<i>gěnněʔ</i>	(volledig)	<i>gannaʔ</i>	<i>gěněp</i>	<i>gěnap</i>
<i>kěcci</i>	(zuur)	<i>kacci</i>	—	—
<i>pěrruʔ</i>	(ingewanden)	<i>parruʔ</i>	—	<i>pěrut</i>
<i>těkkěŋ</i>	(stok, staf)	<i>takkan</i>	<i>těkěŋ</i>	<i>těkan</i>
<i>těttaʔ</i>	(hakken, houwen)	<i>tattaʔ</i>	<i>tětaʔ</i>	<i>tětaʔ</i>
<i>běssi</i>	(ijzer)	<i>bassi</i>	<i>wěsi</i>	<i>běsi</i>
<i>kěllěŋ</i>	(donker, duister)	<i>kallan</i>	<i>kěləm</i>	<i>kělam</i>
<i>lěppěʔ</i>	(los)	<i>lappassaʔ</i>	<i>lěpas</i>	<i>lěpas</i>
<i>lěnněʔ</i>	(verdwijnen)	<i>laññaʔ</i>	<i>lěnněp</i>	<i>lěnap</i>
<i>lěmměʔ</i>	(verdrinken)	<i>lammassaʔ</i>	<i>lěmēs</i>	<i>lěmas</i>

De situatie in het Boeginees is, zoals wij uit het bovenstaande zien, derhalve nagenoeg analoog aan die van het Madoerees. Ook hier komen consonanten voor die dusdanig gearticuleerd worden dat ze optreden als sluiters van de voorafgaande lettergreep en tevens als beginconsonanten van de volgende. Er bestaat een fonematische oppositie tussen deze „lange” consonanten en de vergelijkbare „gewone”. Een *pěpět* wordt altijd gevolgd door een lange consonant,¹² en het woordaccent kan rusten op de aldus gesloten lettergreep.

In het Makassaars, dat in plaats van *pěpět* altijd een gedetermineerde vocaal heeft, treffen wij niettemin in vergelijkbare woorden veelal eveneens lange consonanten aan. Het is duidelijk dat er hier van een geconditioneerd zijn van de lange consonanten door een voorafgaande *pěpět* geen sprake kan zijn.

In aanmerking nemend dat de dubbel geschreven consonanten na *pěpět* van de Maleise, Javaanse en Dairi-Batakse handschriften in de

¹² Uitgezonderd in woorden als *kasěturi* (muskusplant) e.d.

vergelijkbare woorden in naverwante talen als het Madoerees, het Boeginees en het Makassaars óók voorkomen en hier inderdaad „lang” zijn in de uitspraak, concluderen wij dat de betrokken spelgewoonte in het Maleis, Javaans en Dairi-Bataks een *archaïsme* moet zijn, daterend uit een periode waarin deze consonanten in de betrokken posities als „lange” werden gerealiseerd. Toen de voor deze lange consonanten kenmerkende articulatie, om wat voor reden dan ook, verdween, verdween in het Maleis en Javaans geleidelijk ook de betrokken speltraditie. Wij mogen dit zien als een ander bewijs voor het feit dat het dubbel schrijven van die consonanten nooit gebruikt is als „middel” tot het aangeven van een voorafgaande pëpët.

In feite heeft reeds Kern in 1889, in zijn eerder geciteerde artikel,¹³ deze conclusie geformuleerd. Na te hebben gewezen op de in Javaanse oorkonden van de 9e eeuw Śaka (begin 10e eeuw A.D.) hier en daar voorkomende afwijkende schrijfwijze van enkele woorden, zoals b.v. *Tabbël* inplaats van *Tëbbël*, *sikappan* inplaats van *sikëpan*, e.d., vervolgt hij namelijk: „Ofschoon nu deze eigenaardige spelling voor gezegde oorkonden niet als eene fonetische mag beschouwd worden, is het toch zeer wel mogelijk dat ze de uitspraak van een ouder tijdperk zoo niet geheel nauwkeurig weërgaf, dan toch haar nabijkwam, zoodat wij ook hier wederom een voorbeeld van historische spelling voor ons zouden hebben. In allen gevalle is het opmerkelijk dat het Ibanag vrij regelmatig eene *a* met daaropvolgende dubbele medeklinker vertoont, waar het Javaansch, Sangirsch en Bulusch de pëpët, het Bataksch en Bisaya *o*, het Tagalog de *i* heeft, enz. Bij voorbeeld *ammay*, rijst, Sang. *ëme*, Bis. *hoday*, Bat. *ome*; *tallú*, Bis. *tolú*, Sang. en Bug. *tëllu*, Bat. *tolu*, Oud- en Nieuwjavaansch *tëlu*...” Even verder in hetzelfde artikel merkt Kern dan vervolgens op: „De vraag of een dubbele medeklinker van dezen aard in 't Oudjavaansch ooit de volle waarde van tweemaal den enkelen gehad heeft, zou ik geneigd zijn ontkennend te beantwoorden, ...”

Gezien het vervolg van zijn betoog moet Kern zich hebben afgevraagd wat fonetisch gezien de reden geweest kan zijn van het opkomen van de gewoonte om consonanten dubbel te schrijven indien ze toch niet dubbel werden gerealiseerd. Zijn moeilijkheid was dat hij geen onderscheid maakte tussen de *articulatie* van een lange consonant welke tegelijk functionneert als syllabe-sluiters en syllabe-opener en de dubbel *geschreven* letter die dit fonetisch verschijnsel bedoelt te symboliseren.

¹³ p. 300.

Kern dacht bij dubbel geschreven letters aan dubbel gearticuleerde consonanten. Daar dit bij een occlusief neer zou komen op het articuleren van een explosie zonder pauze gevolgd door een implosie van dezelfde articulatiebasis lijkt zijn twijfel op dit punt gerechtvaardigd.

Het is blijkbaar hier geweest dat Kern rechtsomkeert gemaakt heeft en de *raison d'être* van de dubbele mediale consonanten gezocht heeft in de deze consonanten zo regelmatig begeleidende pëpët, zonder dit verschijnsel evenwel te testen op zijn wetmatigheid.

Aangezien deze kwestie niet slechts van belang is voor de Javaanse en Maleise filologie, doch ook voor de historische taalwetenschap zullen wij ons in het volgende afvragen wat de reden geweest kan zijn van het opkomen en wederom verdwijnen van de lange mediale consonanten volgend op een pëpët of andere vocaal.

4. Lange consonanten in het Sangirees. Assimilatie. De plaats van het woordaccent.

In het hierboven door Kern aangehaalde Sangirees is de situatie zo dat *l*, *m* en *n* na pëpët altijd verdubbeld worden. Men vindt dus:

bëlla? (gespleten) — vgl. Maleis *bëlah*, Javaans *bëlah*;
sëmmai (i. gr. getale i.h. rond liggen) — vgl. Mal. *sëmai*;
ënnun (zes) — vgl. Mal. *ënam*, Jav. *ënëm*;
 etc.

Niet slechts het door Kern geciteerde woord *tëllu* (drie) heeft derhalve een dubbele mediale consonant, doch eveneens het door hem gegeven woord voor „te velde staande rijst”, dat *ëmmë* luidt, en voorts alle andere woorden van een soortgelijke structuur.¹⁴ Adriani, verwijzend naar Matthes,¹⁵ merkt in dit verband op dat ¹⁶ „de verdubbeling

¹⁴ Zie K. G. F. Steller en W. E. Aebersold, 1959, *Sangirees-Nederlands Woordenboek*, 's-Gravenhage.

¹⁵ B. F. Matthes, 1875, *Boeginesche Spraakkunst*, 's-Gravenhage, p. 7: „Deze tandletter (bedoeld is de *l*) heeft dit eigenaardige, dat de Boeginees evenmin als de Makassar gaarne in één en hetzelfde woord een *nasaal*-klank voor dezelfde hoort. Daarom, wanneer men, bij voorbeeld, vóór een woord, dat met eene *l* begint, een onafscheidbaar voorvoegsel plaatst, hetwelk op een' neusletter eindigt, valt deze weg, en wordt de onmiddellijk voorafgaande klinker, zoo die kort is, lang gemaakt, of anders de eerstvolgende letter, te weten de *l*, zoo uitgesproken, dat zij de voorafgaande lettergreep sluit, en de volgende opent, hetgeen bij de transcriptie het eenvoudigst door verdubbeling der letter aangeduid wordt; b.v. *sëllampe?*, *even lang*, zamengesteld uit *sëŋ* + *lampe?*, *lang*.

¹⁶ N. Adriani, 1893, *Sangireesche Spraakkunst*, Leiden, p. 31.

slechts dient om aan te duiden, dat de medeklinker zowel sluiters voor de voorafgaande, als beginner van de volgende lettergreep is. Indien nu een half-gesloten lettergreep¹⁷ komt te staan voor eene die met *l* begint, gaat de ingeslikte sluiters op in de *l*. Valt nu de klemtoon op de lettergreep die vóór de *l* staat, dan wordt die *l* dubbel uitgesproken, omdat de klemtoon de syllabe lang maakt en de quantiteit over den klinker en de *l* verdeeld is. Is de bedoelde lettergreep toonloos, dan houdt zich de ingeslikte sluiters evenmin voor de *l* staande, maar de verdubbeling blijft in de uitspraak achterwege. Ook bij stamwoorden wordt eene *l* verdubbeld, wanneer de klinker die haar voorafgaat den klemtoon heeft; verandert die klemtoon, dan vervalt ook de dubbele uitspraak."

Uit de formulering van Adriani blijkt dat volgens hem die dubbele *l* ontstaan is door assimilatie van de syllabesluitende *glottal stop* aan de initiale *l* van de volgende lettergreep. Aangezien hij tevens aangeeft onder welke omstandigheden die „dubbele” *l* weer gereduceerd wordt tot een „enkele” — te weten, door verspringing van het woordaccent van de lettergreep met *pěpět* naar de daaropvolgende lettergreep — verschaft hij ons inzicht in een belangrijk historisch proces, namelijk: het ontstaan en wederom verdwijnen van een lange mediale consonant. Het verloop van dit proces kunnen wij als volgt voorstellen:

Sang. *kasěláhen* van basismorfeem *sěllahě* uit *sě?lahě?**.¹⁸

Dit is een belangrijke constatering, want vergelijking van de situatie in het Sangirees met die in verwante talen stelt ons in staat te komen tot een generalisering.

Wij hebben reeds eerder opgemerkt dat een karakteristiek verschil tussen de woorden met dubbel geschreven mediale consonant uit Maleise en Javaanse handschriften en de ermee vergelijkbare woorden in Madoerees en Boeginees hierin bestaat dat bij de eerste de lettergreep met *pěpět* altijd ongeaccentueerd is, terwijl bij de andere de lettergreep

¹⁷ Onder „half-gesloten lettergreep” verstaat Adriani een lettergreep die gesloten is door een z.g. „ingeslikte sluiters” (d.w.z. een *glottal stop*). Lettergrepen die op een nasaal uitgaan noemt Adriani „los-gesloten”.

¹⁸ Vgl. Adriani, 1893, *Sangireesche Spraakkunst*, Leiden, p. 31. Anders dan Adriani, die een taalbeschrijving gaf, beschouw ik de *ka—en* vorm hier niet als een door de spreker ad hoc volgens een bekend morfologisch procédé van een basismorfeem afgeleide vorm, doch als een zelfstandige lexicale eenheid (historisch verbonden met het basismorfeem) die als zodanig onderhevig kan zijn aan „phonetic change”.

met pĕpĕt wĕl het woordaccent kan dragen. Voorts zagen wij hierboven dat er in het Sangirees een duidelijke correlatie bestaat tussen het al of niet optreden van een lange consonant na pĕpĕt en de plaats van het woordaccent. Waar nu de lange consonanten in het Sangirees klaarblijkelijk ontstaan zijn als gevolg van assimilatie van een oudere *glottal stop* aan de in het woord erop volgende mediale consonant, is het de moeite waard om de situatie in het Sangirees op dit punt te overzien en te vergelijken met die in verwante talen.

De pĕpĕt komt in het Sangirees in de eerste geaccentueerde lettergreep van tweesyllabige basismorfemen¹⁹ voor in de volgende milieus:

1. gevolgd door *nasaal + mediale occlusief*; b.v. *tĕmbun* (opgehoopt, opgestapeld) — vgl. Maleis *timbun*, *gĕnggehĕ?* (geluid als van vele schreeuwende papegaaien) — vgl. Mal. *geger*, *kĕndagĕ?* (liefde) — vgl. Mal. *kĕnda?*, etc.²⁰
2. gevolgd door *glottal stop + mediale occlusief*; b.v. *bĕ?bu?* (mijt, houtworm) — vgl. Mal. *bubu?*, *lĕ?da* (bedaren) — vgl. Mal. *rĕda*, *tĕ?gu* (raadgeving) — vgl. Mal. *tĕgur*, *gĕ?gelĕ?* (beven, sidderen) — vgl. Mal. *gigil*, *tĕ?kin* (stok, staf) — vgl. Mal. *tĕkan* / Jav. *tĕkĕn*, *dĕ?ka?* (kleven) — vgl. Mal. *lĕkat*, *lĕ?pasĕ?* (zodra, los) — vgl. Mal. *lĕpas*, *ĕ?pa?* (vier) — vgl. Mal. *ĕmpat* / Jav. *papat*, *ĕ?sa* (één) — vgl. Mal. *ĕsa*, *sĕ?silĕ?* (berouw, spijt) — vgl. Mal. *sĕsal*.
3. gevolgd door lange *l*, *m* of *n*.²¹

Daar 2 en 3 complementair zijn en 3 gezien moet worden als ontstaan uit 2, waren er oorspronkelijk in het Sangirees slechts twee mogelijkheden voor een geaccentueerde lettergreep met pĕpĕt: hij was ǒf gesloten door een nasaal ǒf door een glottal stop.²² Op soortgelijke wijze zijn er ook in het Boeginees slechts twee mogelijkheden voor een geaccentueerde eerste lettergreep met pĕpĕt: hij is ǒf gesloten door

¹⁹ N.B. De met een glottal stop gesloten toonloze eindlettergreep die in een aantal woorden voorkomt laat Adriani niet meetellen voor het accent.

²⁰ Hierbij is te bedenken dat de syllabegrens in het Sangirees valt *achter* de nasaal; dus: *tĕm-bun*; anders dan in b.v. het Javaans, waar het vergelijkbare woord luidt: *tĕ-mbun* (met de allofoon van het /i/ fonem welke alleen voorkomt in *open* lettergrepen).

²¹ Intervocalische *h* en *ŋ* worden in het Sangirees niet voorafgegaan door glottal stop. Ook worden ze niet dubbel geschreven; dus: *bĕha?* (zwaarte) — vgl. Maleis *bĕrat*, *tĕŋo?* (staren) — vgl. Mal. *tĕŋo?*. Of het accent hier op de eerste dan wel op de tweede lettergreep rust is mij niet bekend.

²² Een dergelijke toestand bestaat nog in het Tontemboans.

een nasaal òf door een lange consonant.²³ Tussen deze twee uitersten in staat het Makassaars.²⁴ Ook in het Makassaars treden, zoals wij reeds zagen, in woorden die in verwante talen *pěpět* in de eerste lettergreep hebben veelal lange mediale consonanten op. Dit is echter niet over de hele linie het geval. Een mediale *b* wordt in deze positie regelmatig voorafgegaan door een glottal stop, is dus niet lang, zodat voor Boeginees en Makassaars *ěbb / aʔb* als een regelmatige klankcorrespondentie aangemerkt moet worden; b.v.:

Boeg.: *rěbba* (omvallen) — Mak.: *raʔba* — Jav.: *rěbah* — Mal.: *rěbah*
 „ *těbbu* (suikerriet) — „ *taʔbu* — „ *těbu* — „ *těbu*
 „ *lěbbi* (meer) — „ *laʔbi* — „ *luwih* — „ *lěbih*.

Bij andere consonanten dan *b* is de glottal stop in deze positie weliswaar niet dominant, maar hij komt toch voor. Zo vinden wij naast Boeg. *kěccaʔ* (ondeugend) — Mak. *kaʔcaʔ*, naast Boeg. *těggoʔ* (teug, slok) — Mak. *taʔgoʔ*, naast Boeg. *pěddan* (zwaard) — Mak. *paʔdan*, etc. *Pěpět* + lange *r* in het Boeginees correspondeert veelal met *a* + lange *r* in het Makassaars, b.v. Boeg. *kěrrin* (hevig) — Mak. *karrin*, Boeg. *kěrrēʔ* (slijm) — Mak. *karraʔ*, Boeg. *sěrrē* (citronella) — Mak. *sarre*, etc. Hiernaast vinden wij echter in het Makassaars ook *aʔr*, b.v. Boeg. *kěrran* (openen) — Mak. *kaʔran*, Boeg. *pěrrīʔ* (kwellend) — Mak. *paʔrisi*; of vocaal + *r*, b.v. Boeg. *kěrrēʔ* (keren) — Mak. *kereʔ*, Boeg. *kěrrīʔ* (kras) — Mak. *kariʔ*; terwijl omgekeerd Makassaars *aʔr* in een aantal gevallen ook correspondeert met Boeginees *ědd*, b.v. Mak. *maʔrin* (kunnen, mogen) — Boeg. *wěddin*, Mak. *saʔrin* (gevoelen) — Boeg. *sěddin*, Mak. *saʔri* (kant, zijde) — Boeg. *sědde*. Het is duidelijk dat in dit laatste geval meer factoren een rol spelen dan alleen de hier besprokene.

De conclusie lijkt gewettigd dat het assimilatieproces dat in het

²³ D.w.z. volgens de gegevens van Matthes. Vgl. hiermee J. Noorduyn (1955, *Een Achttiende-eeuwse Kroniek van Wadjo?*, 's-Gravenhage, p. 10): „De stemloze occlusieven, nasalen, *s*, *l* en *r* kunnen gegemineerd voorkomen, de occlusieven en *r* geprenasaleerd, en de stemhebbende occlusieven geprehamzeerd. Na een *ě* in niet-eindpositie volgt, behoudens in enige uitzonderingsgevallen, steeds een cluster of een gegemineerde consonant (de zgn. *pěpět*wet, hier synchronisch geformuleerd)”. Waarschijnlijk is dit verschil in opgave van de feiten terug te voeren op de omstandigheid dat Noorduyns (of A. A. Censes) informanten een dialect spraken dat in dit opzicht dichter bij het Makassaars staat.

²⁴ En het daarmee verwante *Taeʔ* (Z. Toradja).

Sangirees de lange *l*, *m* en *n* heeft doen ontstaan een tegenhanger heeft in het Makassaars. Hier echter bevindt zich dit proces in een verder gevorderd stadium. Hier is de glottal stop volgend op wat elders een pëpët is behalve aan de *l*, *m* en *n*, ook overal aan de *k*, de *ñ*, de *p*, de *s* en de *t* geassimileerd. Bij de *b* heeft geen assimilatie plaats gevonden, bij de *d* en *g* evenmin of slechts in een enkel geval. Bij de *c* komt er nog hier en daar een geval en bij de *r* komen er een groter aantal gevallen voor waar geen assimilatie van de glottal stop aan de erop volgende mediale consonant heeft plaats gehad. In het Boeginees is het assimilatieproces blijkbaar voltooid, evenals in het Madoerees, want in die talen komt geen glottal stop als sluiters van een eerste lettergreep met pëpët meer voor. In het Tontemboans is het assimilatieproces of nooit op gang gekomen of vroegtijdig gestopt.

Aldus kunnen wij de onderling verschillende situaties zoals wij die aantreffen in achtereenvolgens het Sangirees, het Makassaars en het Boeginees en Madoerees interpreteren als verschillende fasen in min of meer parallel lopende soortgelijke processen. Aannemend dat wij de situatie zoals die aangetroffen wordt in het Maleis en Javaans vanuit hetzelfde gezichtspunt mogen bezien, en de feiten zoals boven opgesomd wijzen in die richting, stellen wij vast dat het betrokken historisch proces in deze talen nog een stap verder gevorderd is dan in het Boeginees en Madoerees. Hier zijn namelijk de door de assimilatie ontstane lange consonanten inmiddels gereduceerd tot enkele. Een begeleidend verschijnsel daarbij is geweest de *verspringing van het woordaccent* van de aldus ontstane open eerste lettergreep met pëpët naar de erop volgende lettergreep.

Een vraag die ter beantwoording overblijft is of de preconsonantische glottal stop waartoe wij de lange consonanten in het Sangirees en Makassaars kunnen herleiden oorspronkelijk is, ofwel dat ook hij teruggaat op een andere klank.

5. Lange consonanten van andere herkomst.

Lange consonanten kunnen ook voorkomen na andere vocalen dan pëpët. Zowel voor het Madoerees als het Boeginees en Makassaars vonden wij voorbeelden van minimaal contrasterende woordparen waarvan een der woorden telkens een lange mediale consonant vertoonde volgend op een gedetermineerde vocaal. Ook in deze gevallen blijken de lange consonanten niet oorspronkelijk te zijn. Zo vinden wij:

1. a) Lange occlusieven in het Madoerees, corresponderend met geprenasaleerde occlusieven elders, b.v.:

Mad.: <i>okkel</i>	(loswrikken)	—	Jav.: <i>uŋkil</i>	—	Mal.: <i>uŋkil</i>
„ <i>sod̥dhuʔ</i>	(bambu pin)	—	„ <i>sunduʔ</i>	—	„ —
„ <i>matta</i>	(onrijp)	—	„ <i>měntah</i>	—	„ <i>měntah</i>
„ <i>tappor</i>	(m. kracht smijten)	—	„ —	—	„ <i>těmpur</i>
„ <i>sod̥dhul</i>	(v. onder af tegen iets stoten)	—	„ <i>sundul</i>	—	„ <i>sondol</i>
„ <i>sabbhān</i>	(elk)	—	„ <i>sambhēn/</i> <i>sabhēn</i>	—	„ —
„ <i>lagghān</i>	(vrijaf hebbend)	—	„ —	—	„ <i>lěngan</i> .

In enkele gevallen komt een woord met lange occlusief voor als doubletvorm naast een woord met geprenasaleerde occlusief, b.v. *lekkēr/lenkēr* (kronkelend) — vgl. Jav. *lěkkēr/lěnkēr* en Mal. *lin̄kar*, *ghātton/ghānton* (hangen) — vgl. Jav. en Mal. *gantun*, *leppoʔ/lempoʔ* (omsingelen) — vgl. Mal. *lěmpuʔ*, *magghā/manghā* (onbevredigd) — vgl. Jav. *manga* en Mal. *měnga*. In enkele gevallen betreft het hier dialectische varianten. De vorm *ghānton*, die alleen in bepaalde uitdrukkingen voorkomt, moet waarschijnlijk beschouwd worden als een leenwoord.

b) Stemloze lange occlusieven in Boeginees of Makassaars, corresponderend met geprenasaleerde occlusieven volgend op een gedetermineerde vocaal of pēpēt in verwante talen; b.v.:

Boeg.: <i>akkaʔ</i>	(optillen)	—	Mak.: <i>aŋkaʔ</i>	—	Mal.: <i>aŋkat</i>
„ <i>jakka</i>	(kam)	—	„ <i>jaŋka</i>	—	„ <i>jaŋka</i>
„ <i>raŋka</i>	(schrijlings zitten)	—	„ <i>raŋka</i>	—	„ <i>rěŋka</i>
„ <i>kěppiʔ</i>	(slinken)	—	„ <i>kempeseʔ</i>	—	„ <i>kěmpes</i>
„ <i>duppa</i>	(ontmoeten)	—	„ <i>ruppa</i>	—	„ <i>jumpa</i>
„ <i>luppěʔ</i>	(springen)	—	„ <i>lumpaʔ</i>	—	„ <i>lompat</i>
„ <i>gattun</i>	(hangen)	—	„ <i>gentun</i>	—	„ <i>gantun</i>
„ <i>sittaʔ</i>	(vlug, behendig)	—	„ <i>sintaʔ</i>	—	„ <i>sěntaʔ</i> .

Aangezien het hier om incidentele gevallen gaat ligt het voor de hand om te veronderstellen dat de woorden met lange consonant resten zijn uit een oudere periode waarin assimilatie van nasalen aan erop volgende occlusieven op meer algemene wijze is opgetreden. Het optreden van een sporadische assimilatie van de nasaal aan de erop volgende occlusief in een meer recent verleden van de taal lijkt onwaarschijnlijk.

c) Lange consonanten in het Toba Batak, ontstaan door recente assimilatie van een voorafgaande nasaal.

In het Toba Batak wordt een nasaal altijd geassimileerd aan een in het woord erop volgende *r*, *l* of stemloze occlusief, en in een aantal gevallen ook aan een erop volgende stemhebbende occlusief. Aldus vinden wij het woord dat geschreven wordt als *ronron* (neerstorten) uitgesproken als *rorron*; *lanlan* (zich breed voordoen) wordt *lallan*; *tunko* (afgeknot) wordt *tukko*; *ompu* (meester) wordt *oppu*; *bintan* (ster) wordt *bittan*; etc.

Voorts horen wij voor b.v. *tombak* (bos) veelal *tobbak*, voor *sundat* (verijld) *suddat*, voor *ginjan* (hoog) *gijjan*, etc.

Uit het feit dat het hier zogenaamde regels respectievelijk eigenaardigheden van de „uitspraak” betreft, en dat de geassimileerde nasalen nog steeds worden geschreven, kunnen wij afleiden dat de lange consonanten in dit geval relatief jong zijn. Dit geldt a fortiori voor de stemhebbende occlusieven, waar de klankovergang blijkbaar nog bezig is zich te voltrekken.

Het verschijnsel is belangrijk omdat wij hier gedemonstreerd zien hoe lange consonanten als nieuwvorming in een taal kunnen opkomen. Wij zien in het Toba-Bataks lange consonanten verschijnen in posities waar ze in andere in het voorafgaande besproken talen aanwezig zijn of geweest zijn. Bovendien kunnen wij hier constateren hoe het verschijnsel zich op volkomen wetmatige wijze over het hele relevante deel van het vocabularium uitstrekt. Met hulp van „native speakers” als informanten kunnen wij nagaan binnen welke grenzen het proces verloopt en welke storende factoren er eventueel bij kunnen optreden.

2. Lange consonanten in zogenaamde „gereduplicateerde monosyllabische wortels”. Hier zijn de lange consonanten het product van assimilatie van de laatste consonant van het eerste woordsegment aan de beginconsonant van het tweede woordsegment. Zo vinden wij b.v.:

Boeginees:

Makassaars: Sangirees: Javaans: Maleis:

<i>cěccen</i> (vals spelen)	<i>ceʔcen</i>	—	<i>ciñcin</i>	<i>ceñcen</i>
<i>kěkkěñ</i> (i.d. vuist houden)	<i>kanʔkan</i>	<i>hěñkun</i>	<i>gěgěm</i>	<i>gěngam</i>
<i>tětteʔ</i> (tikken)	<i>teʔteʔ</i>	<i>těʔtigěʔ</i>	<i>tetěʔ</i>	<i>titiʔ</i>
<i>sěssěʔ</i> (berouw)	<i>sassalaʔ</i>	<i>sěʔsilěʔ</i>	—	<i>sěsal</i>
<i>sěssěʔ</i> (propvol)	<i>assaʔ</i>	<i>sěʔseʔ</i>	<i>sěsěk</i>	<i>sěsaʔ</i>
<i>pěppaʔ</i> (schuin afsnijden)	<i>pappasaʔ</i>	<i>pěʔpasěʔ</i>	<i>papas</i>	<i>papas</i>
<i>pěppiʔ</i> (soort vogel)	<i>piʔpiʔ</i>	—	—	<i>pipit</i>
<i>běbbaʔ</i> (ontrollen)	<i>baʔbaraʔ</i>	—	<i>babar</i>	<i>babar</i>
<i>běbběʔ</i> (omwinden)	<i>baʔbaʔ</i>	<i>běʔbiděʔ</i>	<i>běběd</i>	<i>běbat</i>
<i>běbbuʔ</i> (pulver)	<i>buʔbuʔ</i>	<i>běʔbuʔ</i>	<i>bubuʔ</i>	<i>bubuʔ</i>

Bij beschouwing van de voorbeelden blijkt dat consonanten van verschillende articulatie bij dit proces betrokken zijn. Ze ondergaan blijkbaar alle hetzelfde lot, d.w.z. ze worden gereduceerd en/of geassimileerd en verdwijnen tenslotte. Alleen de nasalen hebben zich in een aantal gevallen gehandhaafd.

Opmerkelijk is dat zowel in het Boeginees als in het Sangirees de vocaal van de eerste lettergreep overal tot *pěpět* is gereduceerd, terwijl in het Makassaars, Maleis en Javaans de oorspronkelijke vocaal behouden is. Wij zouden ons naar aanleiding hiervan kunnen afvragen of het wel zo zeker is dat de vocaal in de eerste lettergreep van een woord als b.v. Bug. *těbbu* / Mak. *taʔbu* / Jav./Mal. *těbu* (suikerriet), die wij voor het proto-Indonesisch gewoon zijn te reconstrueren als *pěpět*, oorspronkelijk inderdaad een *pěpět* is geweest, dan wel dat het hier een oorspronkelijk gedetermineerde vocaal betreft,²⁵ die door zijn positie in de gesloten beginlettergreep tot *pěpět* is gereduceerd.

Met opzet is in het bovenstaande niet gesproken van „gereduceerde” laatste consonanten. Het is namelijk allerm minst zeker dat de betrokken consonanten overal eerst tot glottal stop zijn gereduceerd en pas daarna geassimileerd. Dit blijkt uit een vrij groot aantal doubletten die wij in het Madoerees aantreffen. Wij vinden hier *capcap* naast *caccap* (druppel), *cěpcěp* naast *cěccěp* (waterbakje), *diʔdiʔ* naast *didđiʔ* (wannen), *dardar* naast *dadđdar* (openleggen), *dhakdhak* naast *dhadđdhak* (kloppen), *barbar* naast *babbar* (uitspreiden), *bhubbhuk* naast *bhubbđhuk* (kloppen), *tanʔtan* naast *tattʔan* (wagenwijd open), etc.

Een conclusie die hieruit te trekken valt is dat de lange consonanten die wij in het Madoerees, Javaans en Maleis aantreffen respectievelijk

²⁵. B.v. de vocaal *a*.

reconstrueerden na een „pěpět” niet noodzakelijkerwijs ontstaan behoeven te zijn uit assimilatie van een glottal stop aan de volgende consonant. Het is zeer wel mogelijk dat die lange consonanten ook hier ontstaan zijn door rechtstreekse assimilatie van een andere consonant ²⁸ aan de beginconsonant van de volgende lettergreep.

SUMMARY

Until now it has been the conviction of most scholars of Javanese and Malay that the spelling of double consonants in word-interior position (CVCC₁VC or CVCVCC₁ + suffix beginning with vowel) as met with in certain Javanese and Malay MSS. functioned as a means for the scribes to indicate that the vowel preceding that double consonant was ə (ě). We attempted to demonstrate that this opinion is untenable and argued that these doubly written consonants reflect in reality long consonants formerly occurring in these positions, but which were in the past reduced to (single) short consonants. The same was assumed to hold good for Dairi-Batak where a similar spelling tradition is found.

This issue was used as a starting point for a comparative and historical enquiry. Long consonants, in writing usually represented by the doubled symbols for the short ones, were found to occur in comparable positions in Madurese, Buginese, Macassarese and Sangirese. In Madurese they were found to function on two levels: a) in a phonemic opposition to short vowels, attested by a fair number of minimally contrasting pairs of words; b) conditioned by environmental factors, among which the presence of a preceding ə. We found that in Buginese and Macassarese long consonants also contrast with single ones in fair numbers of minimal pairs, but not so in Sangirese. Concerning the environmentally conditioned occurrence of long consonants we found the following regular correspondence:

Sangirese		Macassarese		Buginese	Madurese	Javanese	Malay
$\left. \begin{array}{l} \acute{a}CV \\ \acute{a}\bar{C}V \end{array} \right\} = \left\{ \begin{array}{l} \acute{a}CV \\ \acute{a}\bar{C}V \end{array} \right\} = \acute{a}\bar{C}V = \acute{a}\bar{C}V = \acute{a}C\acute{V} = \acute{a}C\acute{V}$							

We concluded that lang consonants, as met with after ə in Buginese and after ə (sometimes a) in Madurese, result from the assimilation

²⁸ B.v. een r.

of the consonant after ə (in Sangirese regularly found as: ʔ) to the following consonant. In Javanese and Malay a similar development must have taken place, but there it was followed by reduction of the long consonants to short ones with, simultaneously, a shift of the word-accent from the syllable containing ə to the following one.

Reviewing cases of long consonants occurring in other words than those referred to above in Madurese, Buginese, Macassarese and Toba Batak, we concluded that long consonants may also arise from the assimilation of nasals and, in reduplicated monosyllabic roots, of any other type of consonant. We noted that in reduplicated monosyllabic roots the vowel in the reduplication syllable, consequently the vowel preceding C̄ or ʔC, in Buginese and Sangirese is regularly reduced to ə.

*Afd. Maleis/Bahasa Indonesia,
Rijksuniversiteit, Leiden.*

J. J. RAS